

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАН УКРАЇНИ»

Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток

Наукова доповідь

За редакцією
чл.-кор. НАН України
Л.В. Шинкарук

УДК 338.1(477)(042.5)
ББК 65.9(4Укр)050.2
С87

Автори :

Шинкарук Л.В. (передмова, р. 1, п. 2.2, 3.1, 8.4, 9.3); Барановська І.В. (п. 1.3, 2.1, 3.4), Бевз І.А. (п. 8.2, 8.3); Бобух І.М. (п. 4.1, 4.2); Вдовічен А.А. (п. 2.3, 4.3); Герасімова О.А. (п. 5.4, 9.1); Голікова Т.В. (п. 8.1); Іллюша С.Н. (п. 9.2); Кіндзерський Ю.В. (п. 5.1, 5.2); Кіреєв С.І. (п. 1.2); Конах С.С. (п. 2.1, 3.4); Левчук Н.І. (п. 7.3); Луцков В.О. (п. 3.3, 9.3); Москвіна О.Д. (п. 2.3, 3.2); Ромусік Я.В. (п. 7.1); Снігова О.Ю. (п. 8.4); Тищук Т.А. (п. 6.3, 9.1); Фащевська О.М. (п. 7.3); Хаустов В.К. (п. 5.3); Чемодуров О.М. (п. 6.1, 6.2); Чернишевич О.М. (п. 3.5); Щегель С.М. (п. 7.1, 7.2, 9.3).

Рецензенти :

чл.-кор. НАН України Гриценко А.А.
(ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
чл.-кор. НААН України Осташко Т.О.
(ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
д-р екон. наук Якубовський М.М.
(ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ).

*Затверджено до друку Постановою Вченої ради ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
від 03.07.2014 р. № 70*

С87 Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2015. – 304 с. : табл., рис.

ISBN 978-966-02-7689-5

У доповіді розглядаються основні особливості структурних трансформацій у національній економіці за період 2000–2014 рр., їхній вплив на економічний розвиток України у контексті євроінтеграційних процесів і напрями формування структурної політики держави.

Для фахівців у сфері економіки та державного управління, науковців, аспірантів і студентів економічних спеціальностей, а також широкого кола читачів, які цікавляться питаннями економічного розвитку України.

Наукову доповідь підготовлено у рамках НДР «Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток».

**УДК 338.1(477)(042.5)
ББК 65.9(4Укр)050.2**

ISBN 978-966-02-7689-5

© Національна академія наук України, 2015
© ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України», 2015

ЗМІСТ

Передмова.....	3
РОЗДІЛ 1	
Структурні трансформації: теоретичні підходи та категорійний апарат	13
1.1. Структурні трансформації, підходи та методи їх дослідження	13
1.2. Структурні зрушення та особливості їхнього прояву.....	17
1.3. Модель трансформації у країнах Центральної та Східної Європи.....	23
РОЗДІЛ 2	
Структурні трансформації в контексті міжнародних порівнянь	26
2.1. Економічні результати трансформації в країнах Центральної та Східної Європи...	26
2.2. Місце України у світовій економіці: макроекономічний аспект	32
2.3. Структурні пропорції формування і використання ВВП України та ЄС.....	36
РОЗДІЛ 3	
Структурні трансформації валового внутрішнього продукту України.....	41
3.1. Структурні зміни у пропорціях виробництва, розподілу та перерозподілу ВВП України.....	41
3.2. Зміни фізичного обсягу, цін виробництва та кінцевого споживання	47
3.3. Особливості зміни інституційної структури формування ВВП України.....	50
3.4. Зовнішньоекономічна діяльність України.....	56
3.5. Вдосконалення механізму розподілу доходів ВВП між інституційними секторами економіки	64
РОЗДІЛ 4	
Структурні зміни у національному багатстві та економічний розвиток	73
4.1. Структурні особливості національного багатства України	73
4.2. Продукти інтелектуальної власності як нематеріальні елементи національного багатства України.....	80
4.3. Структурні диспропорції в трудовій сфері.....	86
РОЗДІЛ 5	
Промисловий сектор та економічний розвиток України	101
5.1. Особливості структурних трансформацій світової промисловості.....	101
5.2. Суперечності формування структури виробництва та внутрішнього ринку в Україні.....	108
5.3. Особливості функціонування національної системи охорони промислової власності.....	115
5.4. Структурні трансформації економіки за період 2006–2013 років на основі аналізу показників ділових очікувань підприємств України.....	121
РОЗДІЛ 6	
Ринок капіталу, структурні трансформації та економічний розвиток.....	132
6.1. Структурні трансформації на ринку капіталу	132
6.2. Злиття, поглинання та розміщення акцій як інструменти структурних змін	137
6.3. Вплив виведення капіталів з України на структурні пропорції економіки.....	141

РОЗДІЛ 7

Інвестиції та інноваційно-технологічний розвиток як фактор структурних трансформацій та економічного зростання України	147
7.1. Інвестиції у технології та продуктивність праці як інструменти структурних змін ...	147
7.2. Особливості інноваційно-технологічного розвитку вітчизняної економіки	153
7.3. Особливості інвестицій та інвестиційний клімат	162

РОЗДІЛ 8

Регіональний аспект структурних змін в Україні	172
8.1. Структурні особливості ієрархії регіонів.....	172
8.2. Оцінка динаміки структурно-територіальної диспропорційності.....	183
8.3. Особливості економічних інструментів подолання структурно-територіальної диспропорційності	194
8.4. Структурні особливості економіки Донбасу	199

РОЗДІЛ 9

Моделювання структурних трансформацій в економіці України та структурна політика	205
9.1. Прогнозування структурних зрушень в економіці України внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (на прикладі країн Вишеградської четвірки)	205
9.2. Прогнозний сценарій структурних трансформацій в економіці України.....	215
9.3. Структурна політика як інструмент забезпечення економічного розвитку України	223
Додатки до розділу 2	235
Додатки до розділу 3	241
Додатки до розділу 4	260
Додатки до розділу 5	260
Додатки до розділу 7	281
Додатки до розділу 8	286
Додатки до розділу 9	289

Місце України у світовій економіці характеризує рівень ВВП у розрахунку на одну особу, визначений за паритетами купівельної спроможності за результатами Глобального раунду Програми міжнародних зіставлень (ПМЗ) у цінах 2005 р. у дол. США (дод. 2.2).

Україна має один із найнижчих рівнів ВВП у розрахунку на одну особу (26% відносно країн ЄС-28 та середнього рівня для 52 країн регіону у 2013 р.) і за цим показником у 2013 р. займала 46 місце. За розглянутий період вона поступилася місцем Азербайджану і Туркменістану. Нижчий за Україну рівень мали Вірменія, Грузія, Узбекистан, Молдова, Киргизстан і Таджикистан. Проте варто відзначити певне наближення її рівня до країн ЄС (з 15% у 2000 р. до 26,0% у 2013 р.). Це було обумовлено набагато вищими темпами зростання України (+74%) порівняно з ЄС-28 (+18%), що є характерним для нових членів ЄС: Литви, Латвії, Словаччини, Болгарії, Естонії, Румунії та Польщі.

Доповнити попередній аналіз дозволяє інформація Світового банку щодо рівня валового національного доходу на одну особу (дод. 2.3).

Наведені дані показують, що Україна посідає 102 місце серед 174 країн світу і належить до групи країн з ВНД «нижчого сегмента середнього рівня доходів». Рівень ВНД України у розрахунку на одну особу становить 35% середньосвітового рівня та 10,4% від рівня країн ЄС-28. Різниця з наведеним у попередній таблиці рівнем її ВВП (26%) пояснюється удвічі нижчим за європейський рівень цін. ВНД України у 15 разів нижчий за рівень США, у 3,6 – від Росії, Польщі та Казахстану, удвічі нижчий за Болгарію та Білорусь, на 6% – від Вірменії, на 3% – Косово. Отже, за показником ВНД Україна займає 7 місце серед країн СНД і передостаннє місце у Європі.

Слід також зазначити тенденцію до наближення купівельної спроможності національної валюти за ПКС до обмінного курсу (табл. 2.5).

Співвідношення купівельної спроможності гривні за ПКС 2.5 до обмінного курсу

ТАБЛИЦЯ

Показник	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Купівельна спроможність гривні за ПКС, дол. США	0,9	1,4	1,6	1,9	2,4	2,7	3,1	3,4	3,6	3,7	4,1
Офіційний обмінний курс долара США до гривні (середній за період)	5,4	5,1	5,1	5,1	5,3	7,8	7,9	8,0	8,0	8,0	11,9
Відношення купівельної спроможності гривні за ПКС до офіційного обмінного курсу, %	17	28	32	38	46	35	39	43	46	46	34

Джерело: за даними Національного банку України: [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897 та МВФ: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.imf.org>

Незважаючи на різке збільшення розриву між обмінним курсом і купівельною спроможністю гривні внаслідок її девальвації під час фінансової кризи, в наступні чотири роки тенденція до їхнього зближення продовжувалася і досягла у 2012–2013 рр. докризових значень 2008 р. Але різка девальвація гривні у 2014 р. знову збільшила розрив між реаль-

ною купівельною спроможністю гривні та її обмінним курсом.

Отже, характеристики ВВП України доводять, нестабільність економічного зростання та високий рівень реагування на негативні зміни зовнішніх і внутрішніх умов економічної діяльності, що вимагає глибокого аналізу структури національної економіки.

2.3 Структурні пропорції формування і використання ВВП України та ЄС

Зміну галузевої структури виробництва валової доданої вартості України та країн ЄС-28 характеризують дані дод. 2.4. Питома вага сільського господарства у ВДВ України (11,8%) набагато перевищує середні значення країн ЄС-28 (1,6%) і є близькою до таких нових членів ЄС, як Болгарія (5,3%) та Румунія (6,2%) – найменш розвинених серед країн Європи.

Порівняно з кризовим 2009 р. частка сільського господарства у ВДВ країни зросла у 1,5 раза, тоді як у європейських країнах його зростання було більш помірним (+7%).

Внесок промисловості України (22,8%) близький до європейського (19%), проте має тенденцію до зниження (-9,7%), тоді як у країнах ЄС, за винятком Швеції, він помірно зростає (+2,7%). Натомість переробна промисловість України, яка перед кризою перебувала на середньому для країн Європи рівні, зазнала скорочення майже на 20% і за рівнем у 2014 р. (13,1%) поступалася (подекуди удвічі) усім країнам, обраним для порівняння, де її частка залишилася стабільною (за винятком Франції та Швеції).

Отже, хоча частка промисловості в Україні близька до рівня ЄС, її структура є недосконалою, а динаміка свідчить про явища деіндустріалізації.

Частка будівництва у ВДВ України (2,6%) майже удвічі нижча за ЄС-28 (5,4%), а скорочення її внеску до ВДВ за розглянутий період (-13,7%) перевищує аналогічне скорочення у країнах ЄС-28 (-12,9%), тоді як у Німеччині його частка навіть зростає.

У сфері торгівлі, транспорту, розміщування та харчування частка ВДВ України виявилася більш стабільною, скоротившись лише на 2,2%, унаслідок чого внесок цих галузей у 2014 р. (25,1%) перевищував показники ЄС у цілому (19,0%) та більшості розглянутих країн, за винятком Польщі (26,8%).

Нижчим за країни ЄС (4,7%) залишився і внесок інформаційної діяльності України (3,5%).

Фінансова криза призвела до різкого скорочення фінансової та страхової діяльності, котра з рівня, який перевищував країни ЄС у 2009 р. (6,2 проти 5,7%) скоротилася до рівня, нижчого за середній (5,1 та 5,5%) відповідно, а її фізичний обсяг знизився на 16,9%, що було аналогічним скороченню цієї діяльності у Німеччині, Угорщині та Словенії.

Попри вагоме зростання (+20,1%) внесок операцій з нерухомим майном (7,5%) залишився майже удвічі нижчим за середньоєвропейський (11,2%) і близьким до нових членів ЄС.

Невеликого скорочення зазнав внесок професійної діяльності, залишившись удвічі нижчим за європейський рівень, що притаманно новим членам ЄС.

Внесок державного управління, освіти та охорони здоров'я зазнав деякого скорочення і залишився близьким до нових країн ЄС-28, на противагу старим, де ця сфера традиційно вагоміша.

Порівняно з 2009 р. частка доданої вартості галузей матеріального виробництва в Україні суттєво не змінилася, залишившись на рівні 37,2%, що характерно для нових членів ЄС. Більш низьким був рівень матеріального виробництва у Німеччині (31,5%), Франції (21,1%) та Швеції (27,0%).

Темпи зміни ВДВ окремих видів економічної діяльності України суттєво відрізнялися від країн ЄС-28 (дод. 2.5).

Для ВДВ України спад 2009 р. (-14%) виявився одним із найглибших серед країн ЄС-28 (-6%). Подібний спад стався тільки у країнах Балтії. Серед країн ЄС лише Польща змогла йому не тільки запобігти, а й забезпечити економічне зростання на 3%. Відновлення економіки у 2010–2011 рр. в Україні відбувалося удвічі швидше, ніж у країнах ЄС-28, але у 2012–2013 рр. знову змінилося другою хвилею кризи, яка поглибилася розпачатою восени 2013 р. економічною війною Росії, яка в 2014 р. перейшла вже у відкриту війну. Внаслідок бойових

дій та зупинки підприємств на сході, а також розриву економічних зв'язків між регіонами, ВДВ України, навіть без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, за 2014 р. скоротилася на 7%, а загалом за період – на 12%, фактично залишившись на рівні кризового 2009 р. Країни ЄС-28 за цей же період досягли рівня докризового 2008 р. Найвагоміші успіхи продемонструвала Польща, ВДВ якої за розглянутий період зріс на 19%. Друге місце за ефективністю діяльності економіки у кризових умовах посіла Словаччина (+8%).

На противагу іншим видам діяльності сільське господарство України і в кризових умовах швидко й успішно розвивалося, збільшившись за цей період на 31%. У країнах ЄС-28 його ВДВ залишився на докризовому рівні. Подібний до України, хоча й менший приріст у цій галузі демонструвала Словаччина (+20%) та Польща (+9%).

Промисловість України почала різко скорочуватися ще з 2012 р., зменшившись на чверть порівняно з докризовим 2008 р. Трохи не досягла вона докризового рівня і в країнах ЄС-28, хоча вагоме зростання у цій галузі демонстрували Польща (+30%), Німеччина (+7%), Словаччина (+4%).

Катастрофічно зменшилася додана вартість переробної промисловості України. Це скорочення, викликане світовою фінансовою кризою, почалося ще у 2008 р. (-5%) і набуло катастрофічних наслідків у 2009 р. (-22%). Певне відновлення економіки протягом 2010–2011 рр. не змогло перекрити це падіння, а з 2012 р. воно знову продовжилось. Результатом стало зменшення ВДВ на 34%. Для більшості країн ЄС-28, попри аналогічне скорочення виробництва у 2009 р., наслідки кризи виявилися більш помірними, а у Польщі, завдяки безупинному зростанню, за період вдалося досягти збільшення виробництва цієї галузі на 37%, у Словаччині – на 17%.

Додана вартість будівництва в Україні зазнала катастрофічного спаду у 2008 р. (-13%), 2009 р. (-39%) та у період з 2012 р., кумулятивно скоротившись на 59% порівняно з -17% у країнах ЄС-28. Не зазнала спаду, а, навпаки, стрімко зростала вона протягом усього періоду в Польщі, збільшившись загалом на 34%, та Німеччині (+13%).

Торгівля, транспорт та розміщування України також зазнали стрімкого спаду у 2009 р. (-14%), як і в більшості країн ЄС (-6%), за винятком Польщі. Характерно, що проведення Євро-2012 супроводжувалося початком спаду у цих галузях. За увесь період в Україні ВДВ цієї діяльності скоротився на 14%, у ЄС-28 залишився майже на докризовому рівні, а лідерами у зростанні цієї галузі стали Польща (+16%), Болгарія (+13%) та Швеція (+12%).

Розвиток інформацій і телекомунікацій за цей період в Україні був помірним і змінився падінням у 2014 р., особливо порівняно з такими країнами Європи, як Польща (+26%), Німеччина (+20%), Швеція (+23%), Угорщина (+18%).

Фінансова діяльність України за період знавала максимальних коливань. Скорочення ВДВ цієї галузі почалося ще у 2008 р. (-3%), а у 2009 р. вона зменшилася на 43%, дещо відновивши обсяги у 2010 р., і знову скоротилася у 2011 р., зростала у 2012–2013рр. і скорочувалася у 2014 р. Загалом за період додана вартість фінансової діяльності зменшилася на третину, що було найбільшим зниженням порівняно з наведеними країнами Європи, при тому що для ЄС у цілому її обсяги залишилися майже незмінними порівняно з 2008 р.

Діяльність у сфері операцій з нерухомістю у цей період помірно зростала і попри невелике скорочення у 2009 р. (-6%), збільшила до-

дану вартість на 14% – удвічі більше за ЄС-28 та у Польщі (+13%).

Різкими коливаннями відзначалася професійна діяльність, яка мала пікові злети у 2012–2013рр., зазнаючи скорочення у період 2009–2011 рр. та 2014 р., і у підсумку скоротившись на 5%. У країнах ЄС-28 вона залишилася на стабільному рівні, зрісши у Польщі (+22%), Швеції (18%) та Угорщині (+12%).

Додана вартість державного управління, освіти та охорони здоров'я залишалася в Україні достатньо стабільною, збільшивши ВДВ за період на 9%, удвічі більше, ніж країни ЄС-28 (+4%).

Розгляд структури ВВП за категоріями кінцевого використання та динаміки цих показників дозволяє зробити висновки щодо дотримання основних макроекономічних пропорцій (табл. 2.6).

Структура валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання, % до ВВП (за методологією СНР-2008)

ТАБЛИЦЯ

Категорія кінцевого використання ВВП	Роки	Україна	ЄС-28	Болгарія	Чехія	Німеччина	Франція	Угорщина	Польща	Румунія	Словенія	Словацьчина	Швеція	США
Сектор загального державного управління	2009	19	22	16	21	20	24	22	19	18	20	20	26	17
	2010	20	22	16	21	19	24	22	19	16	20	19	25	17
	2011	18	21	15	20	19	24	21	18	15	21	18	25	16
	2012	19	21	15	19	19	24	20	18	15	21	18	26	16
	2013	19	21	17	20	19	24	20	18	14	20	18	26	15
	2014	19	21	17	20	19	24	20	18	14	19	19	26	15
	2014 до 2009, %	96	96	107	95	98	102	91	95	79	96	94	100	88
Домашнє господарство та НКО	2009	65	57	63	49	57	56	53	62	61	55	61	47	68
	2010	65	57	64	49	56	56	52	62	63	56	58	46	68
	2011	68	57	62	49	56	56	53	61	63	56	57	46	69
	2012	69	57	66	49	56	56	54	62	63	56	58	47	69
	2013	73	57	63	50	56	55	53	61	62	54	57	47	69
	2014	71	57	62	49	55	55	51	60	63	53	57	47	69
	2014 до 2009, %	110	99	98	99	97	98	95	98	102	97	94	99	100
Валове напромадження основного капіталу	2009	18	21	29	27	19	22	23	21	26	24	22	22	19
	2010	18	20	23	27	19	22	20	20	26	21	22	22	18
	2011	18	20	21	27	20	22	20	20	27	20	24	23	18
	2012	19	20	22	26	20	23	19	19	28	19	21	23	19
	2013	17	19	21	25	20	22	20	19	24	20	20	22	19
	2014	14	19	21	25	20	22	21	20	22	20	21	23	19
	2014 до 2009, %	76	94	73	93	105	98	93	93	84	83	97	104	104
Експорт товарів та послуг	2009	43	35	44	59	38	24	75	38	27	57	68	45	11
	2010	46	39	55	66	42	26	83	41	32	64	77	46	12
	2011	49	41	64	72	45	28	88	43	37	70	85	47	14
	2012	47	43	65	77	46	28	87	45	37	73	92	46	14
	2013	43	43	68	77	46	28	89	46	40	75	93	44	14
	2014	49	43	68	84	46	28	91	47	41	77	92	45	13
	2014 до 2009, %	115	123	155	142	121	118	121	124	150	134	136	100	122
Імпорт товарів та послуг (-)	2009	45	34	52	55	33	26	71	38	34	55	69	39	14
	2010	49	38	58	63	37	28	77	42	38	63	78	41	16
	2011	55	40	63	68	40	30	81	45	42	68	86	42	17
	2012	55	41	68	72	40	30	81	45	42	69	88	41	17
	2013	51	40	69	71	40	30	81	44	40	69	88	39	17
	2014	53	40	69	77	39	30	84	45	41	69	88	41	17
	2014 до 2009, %	120	118	131	140	119	117	118	118	121	124	127	105	120

Примітка: для України дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.
Джерело: за даними Євростату: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; для України – Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Протягом усього розглянутого періоду Україна мала постійну тенденцію до зростання витрат на кінцеве споживання домашніх господарств у ВВП, збільшивши цей показник до 73% у 2013 р., і лише початок бойових дій у 2014 р. призвів до незначного скорочення цих витрат до 71%, а загалом за період вони зросли на 10% (6 в. п. у ВВП). У країнах ЄС-28 вони залишалися на стабільному рівні – 57%, що можна вважати пропорцією, близькою до оптимальної для розвинених країн, і коливались в межах 46% у Швеції до 63% у Румунії та 69% у високорозвинених США.

Надвисокий рівень витрат населення України свідчить про небезпечну тенденцію до зміщення основних економічних пропорцій на користь споживання. З огляду на структурні співвідношення країн ЄС, споживання домашніх господарств завищено на чверть.

Витрати загального державного управління України (19%) були на 2% нижчими за рівень ЄС-28 (13,5%) і мали схожу тенденцію до скорочення, починаючи з 2011 р. Однак слід зазначити, що частка цих витрат виявилася вищою від таких нових членів ЄС, як Румунія (на 5 в. п.), Болгарія (на 2 в. п.), вищою на 4 в. п. від США і ближчою до рівня старих членів ЄС, наприклад, Німеччини, хоч і нижчою від соціально орієнтованих економік Франції (24%) та Швеції (26%).

Частка валового нагромадження основного капіталу України скоротилася майже на чверть, насамперед унаслідок військових дій, сягнувши лише 14% ВВП, що на 5 в. п. менше за значення ЄС-28 (19%) і в усіх країнах, за винятком Німеччини, Швеції та США, має тенденцію до скорочення. При цьому слід також зазначити, що вищими темпами скорочувалося нагромадження серед нових членів ЄС, які на початку періоду мали його вищий рівень. Отже, за часткою цього показника відбувається зближення пропорцій між країнами ЄС.

За показниками експорту у складі ВВП (49%) Україна займає позицію, вищу за країни ЄС-28 в цілому (43%). Зрозуміло, що частка експорту та імпорту суттєво залежить від розмірів економіки, тому невеликі країни мають більш високу частку експорту у ВВП – Угорщина (91%) та Словаччина (92%). А великі країни – нижчу: Німеччина (46%), Франція (28%), США (13%). Варто відзначити зростання цього показника у більшості країн, що є наслідком глобалізації економіки і поглиблення світового поділу праці. Так само високими темпами зростала частка імпорту у ВВП, сягнувши в Україні 53%. При цьому негативним чинником розвитку України виявилось формування негативно сальдо зовнішньоекономічних зв'язків, яке у 2008 р. сягнуло -8% ВВП, через викликану

світовою кризою девальвацію гривні скоротилося до -2% у 2009 р., але потім, унаслідок утримання фіксованого курсу гривні, знову зросло до критичного значення -8% у 2013–2014 рр. Слід зазначити, що країни ЄС-28 загалом мали зростаюче з 1% на початку періоду до 3% у 2013–2014 рр. позитивне сальдо, серед них ті нові члени ЄС, які у 2009 р. мали значне негативне сальдо – Болгарія (-9%) та Румунія (-6%), до 2014 р. звели його до прийнятних значень (-1% та +0,1% відповідно). Це свідчить про оздоровлення економіки цих країн завдяки участі у ЄС-28.

Доповнити попередній аналіз допомагає розгляд темпів зростання ВВП за категоріями кінцевого використання починаючи від кризового 2009 р. (табл. 2.7).

Як було виявлено при аналізі структур складових ВВП, основна диспропорція української економіки, яка полягає у надмірному зростанні витрат на кінцеве споживання домашніх господарств, знаходить чітке відображення при зіставленні темпів зростання ВВП зі збільшенням кінцевих споживчих витрат. За розглянутий період щороку, крім 2009 р. та 2014 р., темпи зростання витрат населення перевищували ВВП, зокрема у 2011 р. на 10%, внаслідок чого вони зросли порівняно з докризовим 2008 р. на 9% при скороченні ВВП на 13%. Такого розриву між динамікою цих показників не спостерігалось у жодній з розглянутих країн ЄС. На відміну від старих членів ЄС (Німеччини, Франції, Швеції, а також США), серед більшості нових членів ЄС темпи зростання ВВП випереджали збільшення витрат на кінцеве споживання. Таким чином, країни ЄС забезпечували постійну рівновагу між виробництвом і споживанням.

Обсяг витрат на споживання загального державного управління України у розглянутому періоді зазнавав різких коливань, періодично падав нижче за темп ВВП (2011 р. та 2013 р.), то випереджав його (2009 р., 2012 р., 2014 р.). У загальному підсумку він зріс за період на 4%, перевищивши темп ВВП на 17 в. п. У країнах ЄС-28 за цей період він також зріс на 4%, проте на відміну від України випередив зростання ВВП цих країн лише на 4 в. п.

Валове нагромадження основного капіталу зазнало різкого скорочення у більшості розглянутих країн за періоди 2008–2009 рр. та 2012–2013 рр. Наслідком цього стало різке зменшення ВНОК за розглянутий період майже в усіх країнах ЄС-28 (-22%), за винятком Польщі (+16%), Німеччини (+4%) та Швеції (+3%), а також США (+3%). Скорочення ВНОК України (-59%) стало одним із найглибших порівняно зі Словенією (-48%) та Румунією (-43%).

**Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого 2.7
використання, % (за методологією СНР-2008)**

ТАБЛИЦЯ

Категорія кінцевого використання ВВП	Рік	Україна	ЄС-28	Болгарія	Чехія	Німеччина	Франція	Угорщина	Польща	Румунія	Словенія	Словацьчина	Швеція	США
Валовий внутрішній продукт	2009	85	96	95	95	94	97	93	103	93	92	95	95	97
	2010	104	102	101	102	104	102	101	104	99	101	105	106	103
	2011	105	102	102	102	104	102	102	105	101	101	103	103	102
	2012	100	100	101	99	100	100	99	102	101	97	102	100	102
	2013	100	100	101	99	100	100	102	102	103	99	101	101	102
	2014	93	101	102	102	102	100	104	103	103	103	102	102	102
	2014 до 2008, %	87	100	101	100	104	102	99	119	100	93	108	106	108
Сектор загального державного управління	2009	98	102	92	103	103	102	101	104	104	102	107	102	104
	2010	104	101	102	100	101	101	99	103	95	100	102	101	100
	2011	97	100	102	97	101	101	100	98	101	99	98	101	97
	2012	104	100	99	99	101	102	99	100	100	99	98	101	99
	2013	99	100	103	102	101	102	103	102	95	99	102	101	99
	2014	101	101	104	102	101	102	102	103	104	100	104	102	100
	2014 до 2008, %	104	104	101	104	108	111	105	110	98	98	112	108	99
Домашнє господарство та НКО	2009	84	99	94	99	100	100	93	103	90	101	100	100	98
	2010	107	101	101	101	101	102	97	103	101	101	100	104	102
	2011	116	100	102	100	102	101	101	103	101	100	99	102	102
	2012	108	99	104	98	101	100	98	101	101	97	100	101	102
	2013	107	100	98	100	101	100	100	101	101	96	99	102	102
	2014	90	101	102	102	101	101	102	103	105	100	102	102	103
	2014 до 2008, %	109	100	99	101	106	103	91	115	98	95	100	112	110
Валове нагромадження основного капіталу	2009	50	88	83	90	90	91	92	98	63	78	81	87	87
	2010	103	100	82	101	105	102	91	100	98	86	107	106	101
	2011	107	102	93	101	107	102	98	109	103	95	113	106	104
	2012	103	97	104	97	99	100	96	99	100	91	91	100	105
	2013	92	99	100	96	99	99	105	101	92	102	97	100	103
	2014	77	102	103	105	103	99	112	110	96	105	106	107	104
	2014 до 2008, %	41	88	67	89	104	93	91	116	57	62	92	103	103
Експорт товарів та послуг	2009	78	88	88	90	86	89	89	94	95	83	83	86	91
	2010	102	111	117	115	115	109	111	113	115	110	116	112	112
	2011	103	107	112	109	108	107	107	108	112	107	112	106	107
	2012	95	102	100	104	103	101	99	104	101	100	109	101	103
	2013	93	102	109	100	102	102	106	105	116	103	105	100	103
	2014	86	104	102	109	104	103	109	106	108	106	105	103	103
	2014 до 2008, %	62	112	130	128	115	110	119	132	155	107	129	106	120
Імпорт товарів та послуг (-)	2009	61	88	79	89	90	91	85	88	79	81	81	86	86
	2010	110	110	104	115	113	109	110	114	113	107	115	113	113
	2011	117	104	109	107	107	106	105	106	110	105	110	107	106
	2012	104	100	105	102	100	99	97	99	98	96	103	101	102
	2013	97	101	105	100	103	102	106	102	104	101	104	99	101
	2014	78	104	104	110	103	104	110	109	108	104	105	107	104
	2014 до 2008, %	61	106	101	123	117	109	111	116	108	92	114	111	110

Примітка: для України дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.
Джерело: за даними Євростату: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; для України – Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Експорт розглянутих країн різко скоротився внаслідок фінансової кризи 2009 р., проте для України це скорочення було набагато глибшим (-22 %) порівняно з країнами ЄС-28 (-12%). Вдруге зменшення експорту України відбулося у 2012–2014 рр., хоча більшість країн ЄС продовжувала нарощувати його обсяг загалом за період, збільшивши його на 12% при скороченні експорту України на 38%. Імпорт України також різко скоротився у 2009 р. (-39%) при набагато меншому його зниженні у ЄС-28 (-12%), і удруге – у 2013–2014 рр. (-39%, -3% та -22% відповід-

но). Отже, вирівнювання пропорції між експортом та імпортом сталося у роки, коли відбувалася девальвація (2009 р. та 2014 р.). Зокрема, у 2014 р. різниця між темпами цих показників становила 8 в. п., що дозволило певною мірою покращило негативне сальдо зовнішньоекономічних зв'язків, тоді як у країнах ЄС-28 відбувалися протилежні зміни і збільшення експорту (+12%) істотно випередило зростання імпорту (+6%), так само як і в США (+20% та +10% відповідно), формуючи позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу.

Запропоновані доповнення потребуватимуть розроблення критеріїв встановлення права власності на нові форми нематеріальних активів та їхньої економічної оцінки. У перспективі, незважаючи на певні складності з впровадження запропонованих новацій, вони сприятимуть формуванню нової якості вимірювання економічного розвитку.

У перспективі в Україні та інших країнах світу потрібно розробити й запровадити практику складання інтегральної СНР з окремими рахунками за складовими НБ, де головну роль відіграватимуть не потокові величини, а показники запасів, що характеризують не тільки обсяги ресурсів, залучених на цей час у економічний обіг, але й незадіяний потенціал, збережений для майбутніх поколінь, що є важливою ознакою сталого розвитку. Для кожної країни слід розробити матрицю наявності та розподілу різних видів ресурсів, розрахувати порогові значення обсягів використання їхніх певних видів за параметрами до-

статності рівнів забезпеченості ними майбутніх поколінь та виявити критично загрозливі відносні обсяги використання тих чи інших ресурсів за ознакою їхньої відповідності принципам сталого розвитку.

Потрібно також уніфікувати підходи до визначення сутності та складу національного багатства у методології та розрахунках СНР та СБ, розширити сутнісне наповнення категорії НБ відповідно до викликів сучасності, чітко виокремити у складі НБ незадіяний потенціал і національний капітал. Щодо останнього слід висвітлювати відтворювальні пропорції заощадження і нагромадження за всіма його видами. Це дозволить ширше і ґрунтовніше аналізувати структурні пропорції наявного національного багатства в Україні та інших державах світу. Й одним з найважливіших сучасних трендів трансформації методології оцінювання активів у рамках СНР є узгодження різних вимірів оцінок – запасів, потоків і продуктивності.

4.3 Структурні диспропорції в трудовій сфері

Економічний розвиток будь-якої країни передбачає постійні зміни в структурі між основними інституційними секторами, видами економічної діяльності, підприємствами з різною формою власності та ін. Відмінності та диспропорції, що мають місце у трудовій сфері, з одного боку, надають ознак динамічності в процесі формування економічного простору функціонування суб'єктів ринку праці, з іншого – посилюють розрив та глибину розшарування між ними. Проте особливості соціально-трудової сфери, наявні диспропорції її функціонування та розвитку є підґрунтям та обмежуючим економічних процесів. Тому інтереси дослідників зосереджуються на процесах, що відбуваються у трудовій сфері, на дослідженні природи диспропорцій її розвитку, обґрунтуванні основних детермінант, що їх зумовлюють, визначенні шляхів їх пом'якшення.

Теоретичним та прикладним аспектам проблем трудової сфери присвячені дослідження О. Амоші, В. Антонюк, С. Бандура, В. Брича, В. Близнюк, І. Гнибіденка, О. Гришнєвої, А. Колота, Е. Лібанової, Л. Лісогор, В. Мандибури, О. Макарової, О. Новикової, І. Петрової, та ін. Однак вивчення проблем структурних диспропорцій у трудовій сфері, узагальнення та класифікація основних детермінант цих процесів, оцінка їх впливу на макропропорції країни не втрачають своєї актуальності та своєчасності.

Аналіз емпіричних досліджень довів існування науково-практичного напрямку щодо оцінки впливу структурних зрушень на ефективність ринку праці.

Існує низка досліджень, присвячених аналізу впливу технологічних змін в економіці на обсяг та структуру пропозиції праці.

Слід відзначити роботи В. Мартіна⁹⁵, Д. Йоргенсона⁹⁶, в яких досліджуються зв'язок між технологічними змінами економіки та змінами структури попиту на працю. Основна теза таких досліджень полягає в обґрунтуванні зростаючих вимог до кваліфікаційного рівня працівників, якості людського капіталу та віддачі від інвестицій. Процеси, що мають місце на ринку праці за умов реструктуризації докладно досліджувалися фахівцями Міжнародної організації праці⁹⁷, Європейського комісаріату з питань зайнятості⁹⁸, представниками науки пострадянського

⁹⁵ Martin B. Technology Foresight in Rapidly Globalizing Economy [Електронний ресурс] // The proceeding of the UNIDO Technology Foresight Conference for Central and Eastern Europe and the Newly Independent States, Vienna, 4-5 April. – 2001. – Доступний з: http://www.forschungsnetzwerk.at/downloadpub/2001_vienna_MartinBen.pdf

⁹⁶ Jorgenson W. D. Presentation «Understanding the knowledge economy. Harvard University» [Електронний ресурс] / W. D. Jorgenson // Maddison Master Class in Economic History and Development ; Groningen Growth and Development Centre. – 2012. – 23th of April. – Доступний з: <http://economics.harvard.edu/faculty/jorgenson/>

⁹⁷ The Financial and Economic Crisis: a Decent Work Response. For Debate and Guidance [Електронний ресурс] // 304th Session International Labour Office of Committee on Employment and Social Policy. – Geneva. – 2009. – March. – Доступний з: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_103507.pdf

⁹⁸ New Skills for New Jobs: Anticipating and matching labour market and skills needs - Communication from the Commission to the European Parliament, adopted on 16 December 2008 [Електронний ресурс] // Office for Official Publications of the European Communities. – Luxembourg, 2009. – 40 p. – Доступний з: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2352&langId=en>

сектора⁹⁹. Дослідники переважно відзначають, що структурні зміни в економіці насамперед посилюють вимоги до освітнього рівня найманих працівників, що в свою чергу підвищує частку населення із третинною освітою, сприяють підвищенню економічної активності та мобільності. Викликає інтерес дослідження, що визначають форми адаптації ринку праці до структурних змін економіки, які сприяють підвищенню його ефективності без зростання рівня безробіття¹⁰⁰. Автори обґрунтовують пакет стимуляційних заходів, спрямованих на зайнятість, оскільки вони є найефективнішими. Ці заходи вони класифікують за напрямом дії як антикризові та структурні і як найефективніші визначають ті, які сприяють формуванню диверсифікованої структури зайнятості із урахуванням перспектив інноваційної економіки.

Аналізу диспропорцій ринку праці у восьми європейських країнах (Данії, Франції, ФРН, Італії, Нідерландах, Швеції, Польщі, Великій Британії) присвячені роботи D. Anxo, T. Ericson, A. Jolivet¹⁰¹. Так, аналізуючи ситуацію у сфері зайнятості, розповсюдження новітніх неусталених форм зайнятості, гендерних особливостей та ін., автори дійшли висновку про схожість причин, які викликають ці диспропорції, що відповідно уможливорює типовість заходів щодо зменшення негативних наслідків у соціально-трудовій сфері.

Дослідники українських реалій зазначають, що основними детермінантами структурних диспропорцій ринку праці на сьогодні є нестабільності політичної ситуації, відсутності узгодженості дій суб'єктів державного управління, структурна, макроекономічна та інституційна макроекономічна кризи, що призводить до скорочення можливостей створення нових робочих місць; поступового звуження обсягів

попиту на робочу силу з одночасним наростанням деформаційних змін у його структурі¹⁰². Провідний фахівець у сфері соціально-трудових відносин А. Колот відзначав асиметрії розвитку соціально-трудової сфери, що породжуються зовнішніми та внутрішніми детермінантами, а саме: глобалізацією світової економіки; погіршенням демографічної структури населення в цілому і економічного активного зокрема; лібералізацією соціально-економічної політики; уповільненням темпів економічного зростання; трансформацією інституту зайнятості та різновекторністю змін на ринку праці; зниженням ролі соціального діалогу в оптимізації відносин між провідними соціальними силами; зниженням ролі держави у забезпеченні стійкого розвитку соціально-трудової сфери¹⁰³.

Сучасний розвиток ринку праці України як сфери прикладання праці відбувається під знаком його необхідної адаптації до економічної ситуації, яка характеризується насамперед триваючим спадом виробництва, все ще значною фінансовою розбалансованістю економіки, недостатньою динамічністю заходів щодо реформування господарського механізму, триваючим збройним конфліктом в країні. Сучасному ринку праці притаманні серйозні проблеми і протиріччя:

Спотворення макропропорцій в економічному розвитку країни, які проявляються у порушенні співвідношень темпів зростання продуктивності праці та оплати праці.

Засновники неокласичної теорії наголошували на одному з таких постулатів, як відповідність заробітної плати граничному продукту праці, тобто заробітна плата розглядалася ними як ендегенний чинник продуктивності. Донині це є теоретичним каноном, але практика доводить можливість існування ситуації, коли рівень оплати праці формується спочатку відносно незалежно від зазначеного співвідношення, а за тим справедливості цієї функції відновлюється у режимі ринкової саморегуляції через пропорційне зростання вартісного обсягу граничного продукту праці, що також обумовлює зростання вартісного виміру національного продукту країни, причому не тільки номінального, а й реального.

Українська ситуація характеризується суттєвим падінням рівня життя в 90-ті роки за одночасного падіння обсягів виробництва.

⁹⁹ Надрага В. І. Ризики безробіття за професійною ознакою в контексті структурних диспропорцій ринку праці / В. І. Надрага // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2014. – № 2. – С. 142–147; Лісогор Л. С. Узгодження гнучкості ринку праці та соціальної захищеності працівників в Україні: проблеми та перспективи / Л. С. Лісогор // Формування ринкової економіки : [зб. наук. праць / відп. ред. О. О. Беляєв] ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2010. – Спец. вип. – Т. 3 : Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – С. 168–175; Гайманов Д. А. Модель мінімізації структурних дисбалансів ринку труда / Д. А. Гайманов, Р. Р. Галлямов // Вестник Уфимского государственного авиационного технического университета. – 2006. – Т. 8. – № 5. – С. 89–92.

¹⁰⁰ Ванкевич Е. Механізми адаптації ринку труда к структурным изменениям экономики [Електронний ресурс] Е. Ванкевич // Starptautiskās zinātniskās konferences «Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2012: Finanšu kapitāla ietekme uz reģiona ekonomisko konkurētspēju». – III daļa: Ekonomikas aktualitātes, 2013 g. – Доступний з: <http://du.lv/files/000/008/318/Vankevich.pdf?1381265515>

¹⁰¹ Anxo D., Ericson T., Jolivet A. Working longer in European countries: underestimated and unexpected effects // International Journal of Manpower. – 2012. – Vol. 33. – Is. 6(May). – P. 612–628.

¹⁰² Лісогор Л. С. Узгодження гнучкості ринку праці та соціальної захищеності працівників в Україні: проблеми та перспективи / Л. С. Лісогор // Формування ринкової економіки : [зб. наук. праць / відп. ред. О. О. Беляєв] ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2010. – Спец. вип. – Т. 3 : Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – С. 168–175.

¹⁰³ Колот А. М. Еволюція ролі держави та інструментарію її впливу на розвиток соціально-трудової сфери / А. М. Колот // Соціально-трудові відносини: теорія і практика. – 2011. – № 1. – С. 5–13.

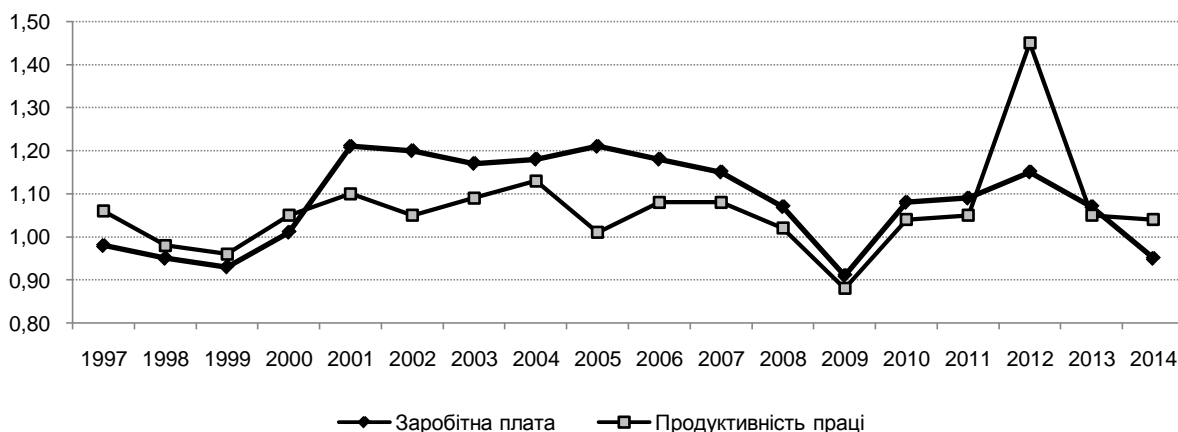
Заробітна плата зростала швидшими темпами порівняно з продуктивністю праці в період економічного зростання, починаючи з 2011 р. наочно видно разюче падіння рівня життя населення (рис. 4.12). Існують думки, що темпи зростання заробітної плати можуть випереджати зростання ВВП без негативних макроекономічних наслідків за рахунок скорочення витрат матеріально-товарних ресурсів і перерозподілу пропорцій між видами первинних доходів¹⁰⁴. Автори обґрунтовують, що за тривалого низького або нульового зростання зарплат продуктивність праці знижується, оскільки втрачають сенс інвестиції у дослідження та розробки (R&D), збільшення капіталомісткості виробництва та впровадження працевозаощаджуючих технологій. Дослідження, проведені по сукупності країн ОЕСР, показали, що зростання реальної заробітної плати на 1 в. п. обумовлює зростання продуктивності праці на 0,3%, а в деяких країнах (Франції, Німеччині, Нідерландах, Великій Британії, США, скандинавських країнах) – на 0,38 в. п.¹⁰⁵. Ми погоджуємося, що за умов безпрецедентного падіння рівня заробітної плати у короткостроковому періоді темпи зростання зарплати можуть перевищувати темпи зростання продуктивності, однак слід враховувати особливості та українські реалії, тобто наявність прихованої форми оплати праці, яка не фіксується органами статистики, тому, на наш погляд, вирішальним чинником економічного зростання,

його базисом, є створення умов для достатньої оплати кваліфікованої праці, реалізації потенціалу найманих працівників, а також формування потужного класу власників та підприємців за рахунок зростання продуктивності праці. Відставання зростання продуктивності від заробітної плати на досить тривалому проміжку часу провокувало кризу в сфері праці, а її сучасні критичні темпи зростання свідчать про економічну неможливість підвищення низької оплати праці. Вихід із цієї ситуації полягає в першу чергу у державному регулюванні рівня мінімальної оплати праці та основних соціальних стандартів, встановлення її на рівні, що дозволяє забезпечувати основні принципи гідної праці, а також у зниження трудомісткості виробництва за рахунок впровадження нових технологій. Такий підхід забезпечить підвищення загального рівня оплати в економіці.

Розбалансованість ринку праці та освітніх послуг, унаслідок чого виникли перекося в кількісно-якісній структурі ринку праці та невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців. Наявність феномену одночасно надмірної та дефіцитної праці, збільшення частки структурної складової безробіття, з одного боку, стимулює трудову міграцію, з іншого – зайнятість не за фахом. Система освіти є джерелом пропозиції кваліфікованої праці на ринку, але відсутність ефективної системи адаптації структури підготовки кадрів на потребу ринку поглиблює структурні диспропорції в цій сфері.

Темпи зростання реальної зарплати та реальної продуктивності праці (в цінах 4.12 2000 р.)

РИСУНОК

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁴ Ткаченко Л. Г. Продуктивність та оплата праці: діалектика взаємодії / Л. Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 1. – С. 132–141.

¹⁰⁵ Storm S. Wage-led or Profit-led Supply: Wages, Productivity and Investment [Електронний ресурс] / Servaas Storm, C.W.M. Naastepad // Conditions of Work and Employment Series No 36. – Geneva : International Labour Office, 2012. – 30 p. – Доступний з : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_187309.pdf

Як свідчать соціологічні оцінки, лише 36% спеціалістів працюють за фахом. Найвдалішими виявилися ті, хто отримав освіту в сфері маркетингу, менеджменту й права, а працівники із педагогічною освітою мають підлаштовуватися під потреби ринку праці: 83% з них працюють не за спеціальністю¹⁰⁶. На українському ринку праці спостерігається масштабна диспропорція між кількістю робочих місць, з одного боку, й кількістю працівників з певною спеціалізацією – з іншого. Згідно з результатами опитування тільки 36% співробітників працюють за спеціальністю, робота 20% пов'язана з отриманою спеціалізацією, в той час як 44% працівників узагалі змінили професію.

Деформалізація соціально-трудоих відносин. Це свідчить про наявність значного прошарку тіньової зайнятості.

Наразі, за приблизними оцінками, в неформальні трудові відносини залучено від чверті до половини працездатного населення. Тенденції розвитку формальної та неформальної зайнятості в Україні за період з 2000 р. до 2014 р. представлені на рис. 4.13. Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років в Україні за період з 2000 р. до 2014 р. змінився з 55,8 до 56,6%. Водночас зайнятість у неформальному секторі, навпаки, зростала швидкими темпами і збільшилась в 1,7 раза – з 14,8% у 2000 р. до 25,1% у 2014 р., тобто рівень неформальної зайнятості підвищився на 10,3 в. п. За даними вибіркового обстеження населення з питань економічної активності, кількість осіб, зайнятих у неформальному секторі, за 2000–2014 рр. збільшилась на 1555,8 тис. осіб і в 2014 р. становила 4540,9 тис. осіб, або 25,1% загальної чисельності зайнятих у віці від 15 до 70 років. Для порівняння, у 2000 р. таких осіб було 2985,9 тис. (або 14,8% загальної чисельності зайнятих).

Питома вага неформального сектора на українському ринку праці значна і збільшувалася, незважаючи на економічне зростання. Точніше сказати – завдяки цьому зростанню, оскільки ці два процеси відбувалися паралельно. В результаті залежно від використовуваної методології до цього сектора сьогодні можна віднести кожного п'ятого зайнятого. Зростання неформальної зайнятості виступає, мабуть, зворотним боком поступового скорочення формального сектора, вкрай чутливого до низької якості інституційного середовища. Зайняті в неформальному секторі працюють переважно поза сферою державного регулювання.

Надмірна експансія неформальної зайнятості, її тісне переплетіння з формальною обумовлює дерегульованість та неконтрольованість багатьох процесів у соціально-трудої сфері. Визначимо чинники, що сприяють розвитку тіньового сектора. Основними серед них є: високі податки (прибутковий, на прибуток та інші); високий рівень безробіття (підштовхує людей отримувати доходи будь-яким можливим способом); недосконалість законодавства (постійні зміни у вимогах до документації, що зумовлює додаткові витрати підприємців). Однак у короткостроковій перспективі, особливо для вирішення певних завдань, наприклад, зайнятість у регіонах, постраждалих від збройного конфлікту, зайнятість у неформальному секторі є можливістю людей вижити у складній, скрутній ситуації. Неформальна зайнятість сприяє розвитку нових підприємницьких здібностей людини, повнішій реалізації її здібностей до праці, а також до виконання функцій адаптації робочої сили до сучасних ринкових умов.

Динаміка рівнів формальної та неформальної зайнятості в 2000 – 2014 рр. 4.13

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁶ Українцы работают не по специальности [Електронний ресурс] // Исследования HeadHunter Украина. – 2011. – 12 апреля. – Доступний з : <http://hh.ua/article/news-1202>

Динаміка інноваційних процесів викликає зміни на ринку праці, постійно потребує **нових форм організації зайнятості** й умов праці. Поширюється нестандартна зайнятість, зростають інвестиції у нові види діяльності, розвивається мобільність робочої сили тощо. Як свідчать результати досліджень фахівців, до основних детермінант нестандартної зайнятості можна віднести рівень доходів населення, напруженість на ринку праці, демографічні характеристики населення, розповсюдженість інформаційних технологій, що дозволяє використовувати віддалену роботу та ін.¹⁰⁷

Нетипова гнучкість українського ринку праці, що проявляється у пристосуванні до ринкових змін не шляхом зміни чисельності зайнятих, а гнучкою заробітною платою та затримками її виплати.

Природний приріст населення в Україні залишається негативним, демографічні процеси зумовлюють дефіцит кадрів. Через демографічні виклики Україна змушена залучати трудових мігрантів. Але активна міграційна політика у напрямі інтеграції іммігрантів в українське суспільство може призвести до значних втрат вітчизняного людського потенціалу та його деформації, тому при формуванні цієї політики доцільно більш широко застосовувати механізм державно-приватного партнерства, що успішно зарекомендував себе в різних країнах. Як учасники та зацікавлені сторони тут можуть виступати урядові структури, громадські організації (діаспори, релігійні об'єднання), бізнесові структури (у т.ч. транснаціональні корпорації), агенції з міжнародної співпраці та розвитку, організацій-донори, у т.ч. міжнародні.

Диспропорції соціально-трудої сфери можуть бути декількох видів, серед яких можна виокремити: структурно-економічні, соціальні, гендерні, інформаційні, ринкові. Ринок формує дисбаланси виробництва, розподілу та споживання, що, відповідно, сприяє деструктивним зрушенням ринку праці. До структурно-економічних диспропорцій відносяться відмінності у розподілі зайнятих за видами економічної діяльності, відмінності у забезпеченні окремих галузей якісною робочою силою. Структурна невідповідність параметрів попиту на робочу силу та її пропозицією визначаються насамперед економічними факторами, а саме нерівністю розвитку окремих секторів економіки, динамікою підприємницької активності, доступністю кредитних ресурсів та ін. Соціальні диспропорції характеризуються диференціацією в доходах населення, оплаті праці та розповсюдженні такого асоціального явища як бідність. Гендерні диспропорції визначаються соціально-статевими ролями на ринку та у суспільстві.

¹⁰⁷ Гук Л. П. Прогнозування та регулювання розвитку нестандартної зайнятості в Україні / Л. П. Гук // Бізнес Інформ. – 2014. – № 4. – С. 278–283.

Рух є внутрішньою властивістю будь-якої соціально-економічної системи. Часовий рух, який має управлінський характер, визначається як трансформація. Сила та глибина трансформації, що проявляється у структурних зрушеннях, може бути оцінена спеціальними методами та за допомогою специфічних показників.

Структура зайнятості, що утворилася в українській економіці протягом трансформаційного періоду, не є оптимальною (рис. 4.14). Вона ще й досі не відповідає вимогам постіндустріального суспільства, але її структура характеризує процеси деіндустріалізації праці.

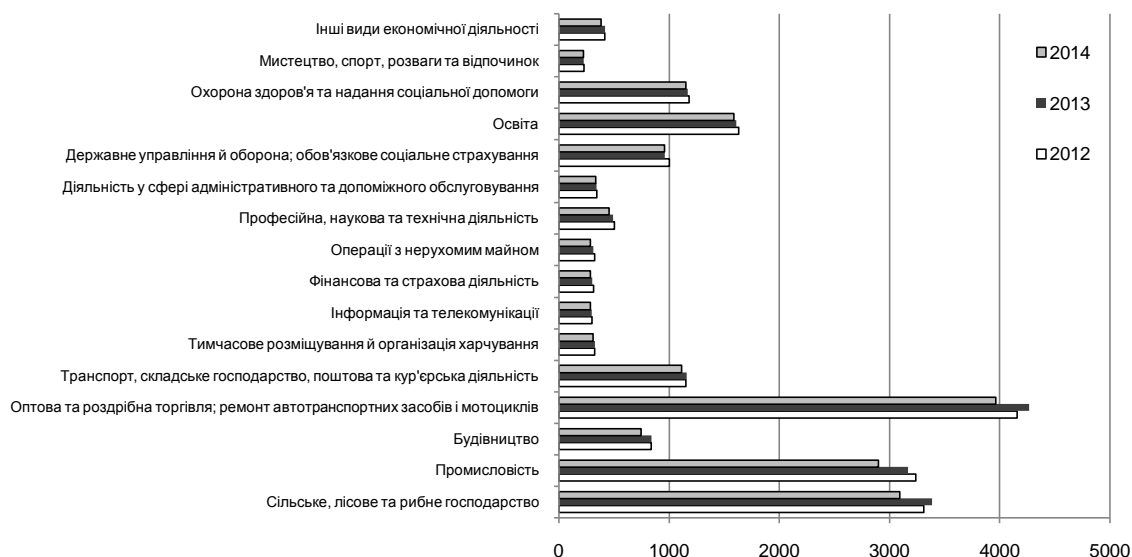
На початку ринкових перетворень очікувалося зростання зайнятості у сфері послуг, однак для українського ринку праці послуги – це насамперед торгівля, готельно-ресторанний бізнес (табл. 4.5). Зменшення зайнятості у промисловості можна було б розглядати як позитивний момент, якби одночасно зростала зайнятість і в інформаційно-комунікаційній сфері. Але, на жаль, такі тенденції в країні відсутні. Тому можна зробити висновок, що структура є як неоптимальною, так і не інноваційною. Динамічний аналіз структури зайнятості свідчить, що найвагоміша частка зайнятих зосереджена у сфері торгівлі. Так, за даними КВЕД-2010, вона становить понад 21% усіх зайнятих. Триває тенденція до зменшення частки зайнятих у промисловості – протягом останніх трьох років на 0,8 в.п., що пояснюється суттєвим спадом обсягів виробництва у промисловості. Останні роки спостерігається зменшення частки у фінансовому секторі, у сфері операцій з нерухомим майном. Простежується динаміка щодо збільшення частки зайнятих у секторі транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності. Зростання частки зайнятих у сфері державного управління за останній рік відбулося за рахунок посилення оборонної сфери, що, найімовірніше, відбуватиметься і надалі.

Аналіз структурних змін на національному ринку праці можна здійснити за допомогою узагальнюючих показників структурних зрушень. Найбільш поширеними є коефіцієнти абсолютних структурних зрушень, середньоквадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень, середньоквадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень, інтегральний коефіцієнт структурних зрушень Гатєва, Салаї, удосконалений інтегральний коефіцієнт В. Рябцева. Нами був здійснений індексний аналіз структурних зрушень у розрізі видів діяльності окремо за період 2000–2012 за КВЕД-2005 та 2012–20144 рр. за КВЕД-2010. Розрахунок здійснювався за показниками, формули розрахунків яких докладно наведені у статті Перстневої Н.П.¹⁰⁸. Отримані результати зведені у табл. 4.6.

¹⁰⁸ Перстнева Н. П. Критерии классификации показателей структурных различий и сдвигов / Н. П. Перстнева // Экономические науки. – 2012. – № 3. – С. 478–482.

Структура зайнятості за видами економічної діяльності у 2012–2014 рр. 4.14

РИСУНОК

Джерело: за даними Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukrstat.gov.ua/>

Динаміка структури зайнятості України 4.5

ТАБЛИЦЯ

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014
Усього зайнято	100,00	100,00	100,00
Сільське, лісове та рибне господарство	17,18	17,55	17,10
Промисловість	16,80	16,41	16,04
Будівництво	4,34	4,35	4,13
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	21,60	22,11	21,94
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,98	6,02	6,16
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,70	1,70	1,71
Інформація та телекомунікації	1,55	1,55	1,58
Фінансова та страхова діяльність	1,64	1,59	1,59
Операції з нерухомим майном	1,67	1,63	1,58
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,62	2,56	2,52
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,79	1,78	1,85
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,21	4,98	5,31
Освіта	8,48	8,34	8,78
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,13	6,07	6,37
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,17	1,17	1,22
Інші види економічної діяльності	2,15	2,19	2,11

Джерело: за даними Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukrstat.gov.ua/>

Структурно динамічні відмінності національного ринку праці 4.6 за галузевою структурою (ланцюгові показники)

ТАБЛИЦЯ

Показник	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2013	2014
Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	0,37	0,16	0,19	0,36	0,28	0,25	0,31	0,20	0,33	0,12	0,17
Середній квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	0,62	0,24	0,26	0,63	0,39	0,39	0,40	0,30	0,53	0,24	0,27
Лінійний коефіцієнт відносних структурних зрушень	4,08	1,81	2,14	4,00	3,08	2,74	3,39	2,23	3,6	1,98	2,71
Середній квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень	0,51	0,24	0,26	0,53	0,42	0,35	0,36	0,36	0,53	0,22	0,32
Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень Гатєва	0,038	0,015	0,016	0,039	0,025	0,024	0,025	0,019	0,033	0,016	0,018
Узагальнюючий коефіцієнт структурних зрушень Салаї	0,020	0,016	0,021	0,029	0,032	0,023	0,020	0,022	0,029	0,010	0,017
Узагальнюючий коефіцієнт Рябцева	0,027	0,011	0,011	0,028	0,018	0,018	0,017	0,009	0,021	0,011	0,009

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukrstat.gov.ua/>

Аналіз ланцюгових коефіцієнтів свідчить про несуттєві ланцюгові зміни у структурі зайнятості, тобто галузеві зміни не є достатньо вагомими. За показником лінійного коефіцієнта абсолютних структурних зрушень можна охарактеризувати загальну сукупну зміну всіх структурних частин без урахування напрямів окремих зрушень. Як видно з отриманих даних, найсуттєвіші зрушення в структурі зайнятості мали місце за період з 2006 по 2010 рр., у наступному періоді інтенсивність структурних зрушень зменшилася. Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень Гатєва та показник структурних зрушень Салаї перебувають у діапазоні від 0,02 до 0,038, тобто значення є достатньо близькими до 0, що характеризує досліджуваний період однорідністю структури зайнятості в Україні. Тобто галузева структура зайнятості є достатньо усталеною та слабозмінюваною, однак подібна однорідність не є свідченням достатніх можливостей забезпечення зайнятості та низького рівня безробіття в Україні.

Зростання зайнятості в Україні за останнє десятиріччя, попри її низький рівень та всупереч високим темпам економічного зростання, як здається, було достатнім для того, щоб знизити рівень безробіття. Проте підвищення рівня зайнятості, що мало місце, частково можна віднести на рахунок збільшення числа працюючих у незахищених умовах або неформально зайнятих.

Рівень безробіття останніми роками постійно знижувався, з 11,6% – у 2000 р. до 7,3% – у 2013 р. та починаючи з 2014 р. спостерігається зростання до рівня 9,3% економічно активного населення (табл. 4.7). Найсуттєвішими показниками безробіття характеризуються Донецька (11%), Житомирська (11,5%), Кіровоградська (11,2%), Луганська (11,4%), Тернопільська (11,3%) та Чернігівська (11,2%) області. Кількість безробітних (за методологією МОП) у віці 15–70 років у 2014 р., порівняно з 2010 р., зросла на 133,7 тис. осіб, або на 7,8%, та становила 1,85 млн осіб. Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП) в цілому по Україні зріс на

1,1 в. п. та становив 9,3% економічно активного населення зазначеного віку.

Водночас кількість вільних робочих місць (вакантних посад) на підприємствах, в установах, організаціях (далі – підприємствах), порівняно з 2010 р., зменшилася на 18,1% та на кінець 2012 р. становила 48,6 тис. Скорочення потреби в працівниках на заміщення вільних робочих місць спостерігалось в усіх видах економічної діяльності, крім добувної промисловості. Сьогодні наявна структурна диспропорція між попитом на робочу силу та її пропозицією, що обмежує можливості працевлаштування безробітних і їх виходу зі стану бідності. Відповідно навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) збільшилося з 84 осіб на кінець 2011 р. до 108 осіб на кінець 2012 р. Починаючи з 2013 р. показник навантаження є співвідношенням кількості вільних вакантних посад до кількості безробітного населення. Так, на кінець 2013 р. цей показник становив 10 безробітних осіб на одне вільне робоче місце, а на кінець 2014 р. – 14,5 особи. Особливо значимим цей показник був для кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства – 62 особи, технічних службовців – 20 осіб та керівників, менеджерів, управителів – 22 особи.

Структурна асиметрія ринку праці проявляється у такому виді безробіття, як структурне. Фахівцями прийнято розглядати структурне безробіття як соціально-економічне явище, за якого структура пропозиції робочої сили не відповідає потребам економіки країни за професійними групами, видами економічної діяльності внаслідок структурних та технологічних змін в економіці, недосконалість освітньої системи¹⁰⁹. Можна виокремити такі наслідки поширення структурного безробіття: втрати часу та коштів на перенавчання та перепідготовку фахівців потрібної кваліфікації, можливість зниження соціального статусу та значущості для працівників, зміна орієнтацій та способу життя представників багатьох професій, можливість втрати продуктивності праці на період соціальної та професійної адаптації.

Показники зайнятості населення України 4.7

ТАБЛИЦЯ

Показники	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Рівень зайнятості населення, у % до населення 15–70 років	55,8	57,7	58,4	59,1	59,6	60,2	56,6
Безробітне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	2655,8	1600,8	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6
Рівень безробіття населення, у % до економічно активного населення 15–70 років	11,6	7,2	8,2	8,0	7,6	7,3	9,3

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁹ Зірко О. В. Державне регулювання економіки: шляхи підвищення зайнятості / О. В. Зірко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 11. – С. 29–32.

В Україні традиційними є суттєві регіональні диспропорції розвитку ринку праці, до сьогодні відсутня ефективна регіональна політика зайнятості, заснована на ґрунтовному аналізі регіональних відмінностей і можливих перспектив розвитку регіональних ринків праці, перш за все, в регіонах з істотною деформацією структури населення, специфікою соціально-економічного розвитку, переважанням виробництв з високою концентрацією промислових або сільськогосподарських підприємств.

Оцінюючи структурний дисбаланс регіональних ринків праці, який характеризується кон'юнктурною ситуацією, коли професійно-кваліфікаційна структура безробітних (незадоволена пропозиція) не співпадає з відповідною структурою вільних вакантних посад, нами було визначено структурне безробіття як число безробітних, які мали б гіпотетично переміститися із сектора в сектор для забезпечення рівноваги на ринку праці (табл. 4.8).

Структурна рівновага може бути досягнута за умови рівності чисельності безробітних та кількості вакантних посад за всіма професійними групами у кожному регіоні. Отриманий показник відображає частку структурного безробіття у сукупному обсязі безробіття зареєстрованого ринку праці. Отримані результати доводять, що структурне безробіття посилювалося у період фінансово-економічної кризи та поглиблення її наслідків, стабілізація економічного стану супроводжувалася стабілізаційними процесами у сфері зайнятості. Посилення кризових явищ, найімовірніше, загострить проблему кваліфікаційної невідповідності попиту та пропозиції робочої сили. Оскільки структурне безробіття є наслідком дисбалансу між процесами виробництва, розподілу та споживання, самостійно ринок праці не може вирішити означену проблему, тому необхідним є втручання держави в цей процес, яке полягає у визначенні напрямів та розробленні заходів з його регулювання. Таким чином, регулювання ринку праці, враховуючи структурні дисбаланси, стає особливо актуальним в умовах нестабільності функціонування економічної системи та дії дестабілізуючих факторів, що є істотними ознаками сучасних умов господарювання. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність у зміні підходів до прогнозу-

вання і планування кадрових потреб як у регіональному, так і загальнодержавному масштабі, що дозволить подолати існуючий дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку кваліфікованої праці. Це вимагає впровадження стратегічного планування підготовки кадрів для потреб економіки, що має враховувати:

- рівень забезпеченості галузей національної економіки, інших сфер економічної діяльності фахівцями відповідних освітніх рівнів;
- поточну та середньострокову потребу у фахівцях у розрізі спеціальностей і професій у галузях та регіонах;
- фактори впливу на формування загальної і додаткової потреби у фахівцях в галузевому, регіональному розрізах та за видами економічної діяльності (обсяги виробництва, обсяги інвестицій, чисельність зайнятих, рівень безробіття, вікова структура працюючих, рівень заробітної плати, демографічний аспект);
- очікувані зміни в динаміці пропозиції фахівців на ринку праці за галузями економіки, в регіональному розрізі;
- пропозиції роботодавців щодо підготовки фахівців за напрямками і спеціальностями.

Визначення перспективних потреб у фахівцях з вищою та професійно-технічною освітою повинне здійснюватися у кількісному та якісному вимірах. Кількісна оцінка майбутніх потреб у кадрах залежить насамперед від прогнозованого рівня розвитку видів економічної діяльності як в країні загалом, так і окремих територій. Якісна оцінка, крім зазначених аспектів, повинна враховувати перспективні зміни вимог до компетенції персоналу внаслідок активізації інноваційної діяльності, створення нових високотехнологічних робочих місць, інтенсифікації міжнародної інтеграції та місця нашої держави у цьому процесі.

Задля формування ефективної методики прогнозування потреби в кадрах, яка б найбільш повно враховувала сучасні вимоги до цього процесу, доцільно використати:

- по-перше, вітчизняний досвід у цій сфері (ретроспективний аналіз окремих позитивних аспектів визначення обсягів підготовки фахівців за умов планової економіки й витратного підходу до фінансування закладів з вищої та професійно-технічної освіти);

Динаміка структурного безробіття в Україні 4.8

ТАБЛИЦЯ

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Структурне безробіття, % у зареєстрованому безробітті	1,17	1,58	0,98	0,88	0,78	0,81	0,88

Джерело: розраховано на основі: Коровкин А. Г. Динамика занятости и рынка труда: вопросы макроэкономического анализа и прогнозирования / А. Г. Коровкин. – М. : МАКС Пресс, 2001. – 320 с.

– по-друге, сучасні методичні підходи до визначення потреби у фахівцях вітчизняних науковців та фахівців країн СНД, оскільки рівень соціально-економічного розвитку й умови життя останніх є порівняно більш наблизеними до умов нашої країни (у т.ч. конкурсний підхід до розміщення замовлень на підготовку фахівців);

– по-третє, досвід розвинених країн світу (контрактний підхід, гранти на навчання, відмова від постатейного фінансування ВНЗ і перехід до фінансування підготовки за принципом «кошти прямують за студентом»).

Сьогодні рівень та якість підготовки робітничих кадрів стає найважливішим чинником та необхідною передумовою інноваційної моделі розвитку національної економіки України. Сучасні економічні та виробничі умови потребують робітника «нового типу» – професійно і соціально мобільного, такого, що має глибокі професійні знання з інтегрованих професій, володіє економічними знаннями, здатного до технічної та соціальної творчості, самовдосконалення, готового до роботи за умов існування різних форм організації праці та виробництва.

У професійно-кваліфікаційній структурі кадрів великий обсяг низькоефективної, малокваліфікованої праці, яка не потребує високого освітнього рівня (табл. 4.9). Динаміка структури зайнятості в Україні за професійними групами демонструє, що навіть у період економічного зростання роботодавці віддавали перевагу працівникам з низькою кваліфікацією, їх частка у структурі зайнятості є найбільшою. Крім того, як видно з наведених у таблиці даних, у 2014 р. порівняно з 2000 р. доволі помітно знизилась частка фахівців (-2,8 в. п.) та кваліфікованих робітників. Одночасно відбулося зростання частки зайнятих у сфері торгівлі та послуг (на 4,6 в. п.) та найпростіших професій. Також за досліджуваний період відбулось зростання частки зайнятих професіо-

налів – на 4,1 в.п.; законодавців, вищих держслужбовців та керівників – на 0,8 в.п.

Натомість досить негативним фактом є те, що останніми роками спостерігається тенденція до зниження кількості зайнятих у категорії «фахівці», до яких відносять інженерно-технічних працівників, які виконують рядові функції управління, здійснюють технічне, організаційне, економічне керівництво виробничими процесами. До них відносяться інженери, економісти. Бухгалтери, юристконсультанти, нормувальники, технологи тощо. В 2000 р. їх кількість становила 3048,6 тис. осіб, або 15,0% загальної кількості зайнятого населення, і з кожним роком ця цифра зменшувалася, в результаті чого до 2011 р. питома вага фахівців зменшилась на 3,8%, а до кінця 2014 р. їх частка в загальній чисельності зайнятих становила 12,8%. Натомість зростає частка зайнятих найпростіших професій, що свідчить про посилення деформаційних змін у структурі зайнятості населення та послідовне відставання від її інноваційної моделі. Характерно, що нині в країні існує значна кількість безробітного населення, тоді як виробництво потребує десятків тисяч кваліфікованих робітників, але високих розрядів, належного рівня підготовки. Тому на сьогодні найбільшою проблемою є незбалансованість ринку праці та ринку освітніх послуг.

Зазначені тенденції є свідченням, з одного боку, існування протиріч між якістю робочої сили та вимогами роботодавців, а з іншого, – неконкурентоспроможності самих робочих місць. Таким чином, теоретичні та практичні напрями забезпечення якості та структури підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, в яких відчувають потребу роботодавці, не відповідають вимогам новітнього високотехнологічного обладнання на вітчизняних підприємствах, і залишаються недостатньо вивченими на сучасному етапі розвитку економіки.

Динаміка змін у професійно-кваліфікаційній структурі зайнятих 4.9 в економіці України за 2000– 2014 рр., %

ТАБЛИЦЯ

Професійні групи	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі), %*	7,2	7,1	7,6	7,5	7,9	8,1	7,9	7,9	7,7	8,0
Професіонали, %*	12,9	12,0	12,6	13,0	13,6	14,0	15,5	14,9	14,9	17,1
Фахівці, %*	15,0	12,2	11,4	11,5	11,9	11,8	11,2	11,3	11,4	12,2
Технічні службовці, %*	4,1	3,7	3,6	3,5	3,5	3,4	3,1	3,2	3,3	3,2
Працівники сфери торгівлі та послуг, %*	11,3	13,1	13,6	14,1	14,5	14,9	15,0	15,3	15,5	15,9
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства, %*	3,0	1,6	1,3	1,1	1,0	1,1	1,0	0,9	0,9	1,0
Кваліфіковані робітники з інструментом, %*	13,4	13,1	12,6	13,5	12,1	12,0	11,8	12,2	12,2	12,8
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, %*	15,4	13,0	12,6	12,6	11,9	12,0	11,6	11,7	11,3	11,4
Найпростіші професії, %*	17,7	24,3	24,7	23,2	23,6	22,7	23,9	22,6	22,7	18,3

Примітка: * % до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://ukrstat.gov.ua/>

Однією з найважливіших проблем економічного розвитку нашої країни, яка найближчим часом посилюватиметься, – дефіцит сучасних кваліфікованих робітничих кадрів. Це може бути дестабілізуючим фактором економічного зростання.

Уже сьогодні темпи й масштаби науково-технічного прогресу є такими, що зміни в матеріальній базі виробництва і нові вимоги до якості підготовки робітничих кадрів впливають на зміни в структурі надання освітніх послуг ПТНЗ з отриманням більш високої кваліфікації у ВНЗ. Поряд із цим чинні програми розвитку системи професійної освіти, розроблені на регіональному і державному рівні, дуже обмежено вирішують саму проблему загострення дефіциту кваліфікованих робітничих кадрів і поглиблення диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили, що актуалізує розроблення напрямів трансформації системи підготовки робітничих кадрів в умовах ефективного забезпечення нових потреб ринку праці. Водночас усе ще залишаються достатньо значними обсяги потреб у представниках найпростіших професій, що є фактом збереження на підприємствах регламентованої праці з найменшим вмістом креативних, творчих елементів у професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили, відсутності суттєвого інноваційного розвитку та досить слабкими процесами модернізації виробництва.

Незважаючи на існуючий дисбаланс на ринку праці між наявною структурою економічно активного населення з вищою освітою та потребою в ньому, все ж порівняно з іншими категоріями цього населення за рівнем освіти спостерігається більш високий рівень конкурентоспроможності саме фахівців з повною вищою освітою, про що свідчать показники рівня його економічної активності, зайнятості та безробіття.

Так, у 2014 р. серед населення з повною вищою освітою відзначався найвищий рівень економічної активності – 78,2% економічно активного населення, найвищий рівень зайнятості – 72,1%, та, відповідно, найнижчий рівень безробіття – 7,8%, порівняно із 9,3% економічно активного населення в цілому по країні. Освітній рівень одночасно з можливостями зайнятості значно підвищує перспективу отримати вищий рівень доходів. Так, за результатами обстеження умов життя домогосподарств, середній рівень оплати праці населення із високим освітнім рівнем перевищує середній показник по країні від 30,3% у 2014 р. до 41,3% у 2009 р. Негативною є тенденція до зменшення розриву рівня оплати праці населення з високим освітнім рівнем, що свідчить про зменшення віддачі від інвестицій в освіту.

Проведені дослідження свідчать, що наразі існує низка проблем у системі формування кадрів для економіки, серед яких слід виділити такі:

- віддаленість системи формування кадрового потенціалу від виробництва і науки;
- низький рівень довіри роботодавців та населення до якості освітніх послуг, які надають сучасні вищі навчальні заклади;
- низька відповідальність фахівців за вибір професії та органів і органів державної влади за витрачення коштів на формування кадрів;
- неспроможність системи формування кадрів швидко пристосовуватись до змін в попиті на робочу силу і попиті на освітні послуги;
- відсутність у підприємств заохочень до активізації підвищення кваліфікації кадрів та ін.¹¹⁰

Одним з результативних важелів забезпеченості вітчизняних підприємств висококваліфікованими кадрами, безперечно, є формування державного замовлення на їх підготовку, яке повинно плануватись, враховуючи реальний попит роботодавців. Адже досвід показує, що механічне збільшення обсягів підготовки робочої сили країни не вирішує завдання комплектації підприємств кваліфікованими кадрами. Потрібно збирати інформацію щодо поточних та перспективних потреб у фахівцях у розрізі окремих спеціальностей, робочих місць, які в найближчій перспективі будуть ліквідовані або створені. Ці дані стануть досить важливими для державних органів влади, закладів вищої освіти та суспільства загалом, оскільки сприятимуть організації професійної орієнтації, набору певного контингенту студентів, що в свою чергу допоможе вирішити проблему забезпечення промислових підприємств України фахівцями з вищою освітою.

Нерозвиненість підприємницького потенціалу та несформованість середнього прошарку суспільства призводить до диспропорцій у структурі доходів населення, що є чинником дестабілізації та конфлікту особистісних інтересів стосовно забезпечення соціальної справедливості у суспільстві. Так, квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення за даними 2014 р. становить 3,1 раза (і це, враховуючи, що у статистичну вибірку обстеження доходів домогосподарств не потрапляють домогосподарства з дуже високими доходами). Поглиблення необґрунтованої диференціації доходів населення загострює соціальний дисбаланс ринку праці у вигляді бідності. Україна належить до країн зі стабільно високим рівнем бідності. Проблема бідності є складною, комплексною проблемою, яка потребує детального і ретельного розгляду, значного часу і великого обсягу аналітики.

¹¹⁰ Скрипник А. Л. Механізм кадрового забезпечення економіки за умов формування ринкових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Андрій Леонідович Скрипник. – К., 2004. – 21 с.

Бідність можна визначати у вузькому і широкому значенні. При вузькому підході до визначення бідності до уваги беруться тільки матеріальні негаразди. Широке визначення бідності є неминучим результатом досліджень цього феномена, тому що бідність – результат економічних, політичних і соціальних процесів, які взаємодіють і підсилюють один одного, збільшуючи труднощі, від яких потерпають бідні. Розширене визначення бідності включає не тільки доходи й рівень споживання фізичної особи або домогосподарства, але й нерівність у доступі до послуг охорони здоров'я, освіти, культури, соціальної захищеності тощо. Із цього випливає, що з бідністю можна боротися за окремими конкретними напрямками – у сфері зайнятості, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення тощо. Проблема полягає в тому, щоб сформулювати для нашої країни реальні цілі й науково їх обґрунтувати, визначити систему показників для діагностики стану бідності та її моніторингу, а також провести оцінку результатів відповідних заходів

Серед конкретних причин існуючої в Україні бідності можна назвати вкрай слабку адаптацію національної економіки до процесів глобалізації, неконкурентоспроможність цілих галузей і виробництв, низьку продуктивність праці та її невідповідну організацію, превалювання низькооплачуваних робочих місць і дефіцит фахівців необхідної кваліфікації, що призвело до зниження доходів населення, убогості його значної частини і його звуженого відтворення.

Скорочення рівня відносної бідності стало результатом здійснення політики перерозпо-

ділу коштів від середніх прошарків суспільства до бідних. Низькі темпи зростання доходів середніх прошарків суспільства призвели до штучного заниження середнього (медіанного) значення доходу (витрат), і, відповідно, знизилася вартісне значення межі бідності. Це, у свою чергу, забезпечило позитивну динаміку рівня відносної бідності.

Традиційні ознаки української бідності та нерівності – профілі, групи ризику та території – залишаються незмінними. Стабільними є надвисокі ризики бідності сімей з дітьми, особливо багатодітних, сімей з дітьми до 3-х років та сімей з подвійним демоекономічним навантаженням (табл. 4.10).

Як зазначають фахівці¹¹¹, рівень відносної бідності домогосподарств з дітьми майже удвічі перевищує рівень бідності домогосподарств без дітей (31,9 та 15,7%). Серед домогосподарств з дітьми також суттєвою є диференціація за показниками бідності: найкраща ситуація спостерігається у домогосподарствах, де всі дорослі працюють (23,7%), та у домогосподарствах з однією дитиною (27,7%).

Для повноти картини до системи формальних показників доцільно додати суб'єктивні самооцінки українців щодо власного рівня життя. Так, опитування, проведене Центром Разумкова влітку 2009 р., показало, що кожному шостому українцю (17,4%) не вистачає грошей навіть на купівлю необхідних продуктів, а 39,4% опитаних українців зізналися, що їхніх доходів вистачає лише на продукти і придбання найнеобхідніших недорогих речей¹¹².

Основні індикатори бідності в Україні 4.10

ТАБЛИЦЯ

Індикатори бідності	2000	2001	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Питома вага населення, чие добове споживання є нижчим 5*(4,3) дол. США на добу за ПКС	11,9	11,0	4,0	1,3								
				9,0	6,6	3,8	3,5	2,5	1,9	2,3	1,9	<0,5
Питома вага бідного населення за національним критерієм, % (відносна бідність)	26,4	27,2	27,6	27,1	27,3	27,4	26,4	24,1	24,3	25,5	24,5	25,0
Питома вага бідних серед дітей, %	33,4	34,9	34,9	36,7	36,3	35,1	33,2	32,7	32	33,1	32,6	29,0
Питома вага бідних серед працюючих осіб, %	21,6	22,6	21,1	22,3	21,7	21,1	20,6	19,7	19,6	20,7	20,0	15,0
Питома вага витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств	64,9	62,6	58,6	56,6	51,4	48,9	50	50	50	50,1	50,1	51,9

Примітка: * до 2005 р. використовувалося значення 4,3 дол. США на добу за паритетами купівельної спроможності валют (ПКС), тому значення індикатора 1 представлено двома динамічними рядами.

Джерело: побудовано за даними: United Nations Development Programme: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.un.org/ga/undp/> та Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹¹¹ Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна — 2014 (презентація моніторингової доповіді) [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії наук України. – 2015. – № 1. – С. 76–79. – Доступний з : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2015_1_13.pdf

¹¹² Карпинская В. Украинцам хватает лишь на еду и недорогие вещи [Електронний ресурс] / В. Карпинская // Tochka.net. – 2009. – 3 сентября. – Доступний з : <http://news.tochka.net/17827-ukraintsam-khvataet-lish-na-edu-i-nedorogie-veshchi>

Дослідження проводилось 20–28 липня 2009 р., опитано 2006 респондентів з усіх областей України, Києва та Криму. У 2002–2014 рр. здійснювалося дослідження соціологічної служби Центру Разумкова щодо можливості населення України самоідентифікуватися за рівнем доходів. Так, до групи з вищим рівнем доходів себе відносили у червні 2002 р. 1,8% опитаних, у жовтні 2008 р. – 1,7%, а у жовтні 2014 р. лише 1,3% опитаних, спостерігається динаміка зменшення частки представників середнього класу, достатньо вагомою залишається частка опитаних, що самоідентифікуються як представники нижчого класу – за результатами 2014 р. цей показник становив 31%.

Боротьба з бідністю здійснюється за такими двома основними напрямками:

- створення умов для самозабезпечення нормального рівня добробуту всіх родин із працездатними дорослими на трудовій основі;
- формування системи ефективного соціального захисту вразливих груп населення (старі, інваліди, родини з високим утриманським навантаженням тощо) і гарантій недискримінаційного доступу до безкоштовних або дотаційних ресурсів.

Тобто одночасно треба створювати умови для соціальної підтримки тих, хто дійсно без неї не може обійтися, і самостійного виходу з бідності працездатних верств населення на трудовій основі. Потреба модернізації існуючих систем доходів населення й систем соціального захисту – одна з ключових на порядку денному соціальної політики більшості країн світу. Це визначає необхідність теоретичного осмислення процесів, що провокують формування бідності працездатного населення, і практичної реалізації заходів з подолання значних масштабів бідності, маючи на меті підвищення рівня життя населення та створення сприятливих умов для розвитку трудового потенціалу сучасного суспільства.

Ми вважаємо, що серед комплексу проблем бідності особливо важливо вирішити проблему бідності працюючих, оскільки саме за рахунок ефективної праці працездатного населення може бути створений фундамент для відповідного соціально-економічного розвитку країни, який є єдиним джерелом подолання бідності (точніше, суттєвого скорочення її обсягів та зменшення її рівня). Адже ефективно впливати на бідність можна тільки на основі економічного зростання. З іншого боку, вразливість багатьох домогосподарств щодо ризиків бідності пов'язана з відсутністю членів родин з високими доходами.

Сьогодні в Україні, крім традиційної соціальної бідності (багатодітні родини, неповні родини з дітьми тощо) існує й економічна бідність, коли працездатні громадяни не можуть забезпечити собі соціально прийнятний рівень добробуту. При цьому фактори, що генерують економічну бідність, є такими, що сама по собі наявність зайнятості не є джерелом добробуту з причин:

– низького рівня оплати праці, що не дозволяє працівникам отримувати гідну винагороду за свою працю;

– нерозвиненості (відсутності) ринку праці у депресивних регіонах України (передусім у малих містах і селищах), де економіка визначається обмеженим колом підприємств, а інколи – єдиним, містоутворюючим, що належать до стагнуючої сфери економіки;

– неконкурентоспроможності певних сфер української економіки, окремих підприємств і фірм;

– невисокої продуктивності праці у багатьох сферах економіки;

– наявності на ринку праці значної частки сегментів з низькокваліфікованою, малопробуктовою працею.

Працюючі бідні – значна частка українських бідних. До працюючих бідних належить частина населення, що одержує дохід від трудової діяльності, який не дозволяє задовольнити природно-фізіологічні, матеріальні, духовні потреби і перешкоджає відтворенню робочої сили.

Слід зазначити, що до категорію «працюючі бідні» можуть потрапити працівники підприємств із великою часткою «сірої» заробітної плати, хоча їхній реальний зарібок вищий за величину прожиткового мінімуму.

У бідності працюючих чимало негативних наслідків, у тому числі:

– для індивідів: неможливість утримувати себе і родину, невпевненість у завтрашньому дні, розчарування у роботі, бездіяльність, аномія соціальних і політичних цінностей, відсутність бажання і можливості до професійного зростання;

– для суспільства: негативний резонанс у суспільстві, деградація населення, зростання маргіналізації і криміналізації, спотворення ціннісно-мотиваційної сфери, відтворення бідності;

– для держави: економічна, соціальна, політична пасивність населення, зниження кваліфікації робочої сили, міграція кваліфікованої робочої сили за кордон, стихійні соціальні дії.

Бідність у широкому сенсі слова зумовлюється трудовими процесами, які, у свою чергу, обумовлюються існуючою ситуацією на ринку праці. У світовій практиці відсутній такий феномен, як *бідність людини праці*. Бідність працюючих в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, породжена особливостями економічної динаміки перехідного періоду, її якісними характеристиками.

Ринок праці через попит та пропозицію робочої сили, доступ до продуктивної зайнятості, відмінності робочих місць та інші свої характеристики впливає на бідність. Диференціація працездатних громадян на ринку праці визначає диференціацію рівня їх життя, і саме таким чином визначає рівні бідності. З точки зору рівня оплати праці бідність також обумовлюється розвитком ринку праці через галузеві, кваліфікаційні, регіональні та інші відмінності.

Значною мірою бідність пов'язана саме з наявністю низькодохідних, малопродуктивних сегментів ринку праці, де може бути задіяна малокваліфікована та низькооплачувана робоча сила (неякісні робочі місця). До бідності можуть призвести також такі форми зайнятості, як неповна зайнятість (скорочений робочий день, тиждень, відпустки за власний рахунок тощо). Депрофесіоналізація, відмова від кваліфікованої праці на користь некваліфікованої – досить поширена стратегія виживання працюючих бідних.

Багато експертів пов'язує подолання бідності зі збільшенням чисельності зайнятих і зникненням безробіття. Це представляється справедливим, але лише почасті: в існуючій ситуації одержання роботи працездатним населенням ще не гарантує прориву за межу бідності через таке:

- відсутність реального ринку праці в бюджетній сфері, і, особливою, – у депресивних регіонах (у першу чергу в малих містах, селищах і селах);

- існуючі рамки оплати і організація праці в бюджетній сфері такі, що не дозволяють багатьом працівникам вирватися за рамки бідності, незалежно від ефективності і якості їхньої праці.

Не можна ефективно вирішити проблему бідності поза вдосконаленням політики оплати праці. Визнаючи безумовну необхідність розроблення програм адресної соціальної допомоги населенню, варто зауважити, що вони в сучасних умовах значною мірою є боротьбою не з причиною, а з наслідком – високим рівнем бідності значної частини працездатного населення. Це зумовлює необхідність:

- детального дослідження тих механізмів оплати праці, які «сприяють» виникненню бідності й ризику для працездатного населення потрапити в категорію бідних;

- створення умов для економічно активної частини населення достатньо заробляти і тим самим утримувати себе й свою родину.

Сформована в Україні модель бідності – це насамперед результат низького рівня доходів від зайнятості й, як наслідок, – через їхнє оподаткування – низького рівня соціальних трансфертів. Тенденція економії на заробітній

платі, яку від початку переходу до ринкової економіки демонстрували як роботодавців, так і держава і яка посилилася під час кризи, призвела до відповідних соціальних наслідків, передусім – бідності населення.

Отже, у системі заходів із скорочення бідності політиці оплати праці належить особливе місце. Залежно від своєї спрямованості вона може здійснювати різний вплив на процес соціального розшарування населення, що може відбитися на динаміці бідності як позитивно (у бік зменшення масштабів бідності), так і негативно, збільшуючи ці масштаби. Фактори впливу заробітної плати на бідність, – це:

- низький рівень заробітних плат;
- наявність низькооплачуваних робочих місць, оплата праці яких не забезпечує прожиткового мінімуму працездатного населення;
- затримки з виплатою заробітної плати;
- широке використання «сірих» та «чорних» схем виплати заробітної плати.

Вплив кризи на заробітну плату до сьогодні є дуже значним, адже роботодавці (у тому числі держава як головний роботодавець) найчастіше виходили з фінансової скрути шляхом прямого скорочення зарплат: щоб залишитися на плаву, вітчизняні роботодавці змушені були приносити у жертву у першу чергу оплату праці. Усі можливі механізми – інфляційне знецінення реальної оплати праці, урізування премій, затримки заробітної плати й скорочення «тіньових» виплат – забезпечували швидке здешевлення робочої сили.

Про це свідчать дані табл. 4.11, які показують, наскільки знизилися як абсолютні, так і відносні рівні заробітних плат українських працівників під час кризи.

Хронічна бідність характерна для більшості галузей бюджетного сектора і ряду галузей позабюджетного сектора економіки (текстильної промисловості, деревообробної). Найвищі показники бідності – на селі, у лісовому господарстві та у рибальстві (найвища питома вага тих, хто отримує заробітну плату, меншу за прожитковий мінімум, та найменший середній заробіток). Це зумовлено передусім неадекватною, низькою оплатою праці у цих сферах економіки.

Динаміка середньомісячної заробітної плати 4.11

ТАБЛИЦЯ

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Номинальна заробітна плата, приріст, %	36,7	29,2	29,7	33,7	5,5	20,0	17,6	14,9	7,9	6,0	...
Реальна заробітна плата, зміни, %	20,3	18,3	12,5	6,3	-9,2	10,2	8,7	14,4	8,2	-6,5	...
Заборгованість з виплати заробітної плати на початок року, млн грн	1111,2	960,3	806,4	668,7	1188,7	1390,8	1139	915,2	830,1	753,0	2436,8

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukrstat.gov.ua/>

В Україні характерною є галузева характеристика бідності працюючих, що проявляється у міжгалузевому розриві питомої ваги працівників, які одержували зарплату, нижчу за прожитковий мінімум (показник, що характеризує абсолютну бідність), який досягає майже 12 разів: від 1,9% у сфері інформації та телекомунікації до 22,7% у поштовій та кур'єрській діяльності. Для порівняння зауважимо, що, наприклад, у США тільки 5–6% працюючих одержують заробітну плату, нижчу межі бідності, при цьому мінімальна заробітна плата забезпечує близько 140% прожиткового мінімуму.¹¹³

Сектори економіки з *низькою оплатою праці* – це передусім сільське господарство, легка промисловість, поштова та кур'єрська діяльність, тимчасове розміщення та організації харчування, бюджетна сфера (освіта, охорона здоров'я). Саме сільське господарство разом із бюджетною сферою роблять найбільший «внесок» у бідність працюючого населення. Однією з причин низького рівня середньої заробітної плати є несправедливо *знижений розмір мінімальної заробітної плати*. Світова практика свідчить, що найбільш оптимальним є співвідношення, коли мінімальна зарплата становить 50–60% від середньої.

Узагалі вплив мінімальної заробітної плати на бідність населення не є однозначним. Більшість експертів вважає, що її підвищення зумовлює незначне покращення ситуації з бідністю. На жаль, опубліковано мало глибоких досліджень щодо впливу динаміки мінімальної заробітної плати на економіку і соціальну сферу. Ми вважаємо, що мінімальна заробітна плата і для працівників, і для роботодавців є найважливішим відправним моментом при формуванні ціни робочої сили на ринку праці. Але при кожному підвищенні мінімальної заробітної плати слід прораховувати його можливі наслідки – як позитивні, так і негативні.

Іншою причиною є постійна *заборгованість із заробітної плати*, яка в умовах кризи набула національного масштабу. Останні роки спостерігається тенденція до зростання заборгованості по оплаті праці, яка акумулюється переважно на економічно активних підприємствах (83,4% всієї заборгованості).

Відстрочення виплати заробітної плати є одним з факторів, що негативно впливає на бідність населення, бо це, насправді, – один з варіантів практики використання неоплаченої праці. Наростання обсягу заборгованості із заробітної плати є одним з визначальних факторів зниження реальної заробітної плати працівників і прямо пов'язане з підвищенням частки бідних. Роботодавці, порушуючи трудові права працівників на своєчасну оплату виконаної роботи, ускладнюють життя передусім незаможному населенню.

¹¹³ Лебедева Л. Ф. Проблемы измерения и динамики уровня бедности / Л. Ф. Лебедева // Менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 78–95.

Таке негативне явище у сфері оплати праці, як *неформальна оплата праці*, що тісно пов'язане із приховуванням від соціальних податків, одержало широке розповсюдження, особливо в умовах триваючої кризи. Таким чином, сьогодні дуже актуальною стає проблема розробки нових адекватних методів оцінки масштабів тіньової зайнятості по Україні, її регіонам і по основних видах економічної діяльності. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн українців. За січень-жовтень 2013 р. співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями.

За даними Світового банку, без запису в трудовій книжці і без відповідних прав працівника в Україні працює третина від усього працюючого населення. З них дещо більше 60% зайняті в особистих селянських господарствах, які ще називають підсобними. Про масштаби тіньової зайнятості населення можна судити за даними офіційної державної статистики. Дані Державної служби статистики України свідчать, що в 2012 р. у неформальному секторі економіки було зайнято 4651,6 тис. осіб, або 22,9% від загальної кількості зайнятих. З цієї кількості 1604, 2 тис. осіб працювали за наймом і 3047,4 тис. осіб – не за наймом¹¹⁴.

За даними Кабінету Міністрів України, з 20 млн працездатних громадян офіційно працюють лише 13 млн осіб. Враховуючи складність прогнозування сфери зайнятості та враховуючи накопичений досвід у цій сфері прогноз тіньової зайнятості був здійснений на основі так званого «італійського методу» з використанням показників погодинного виробітку найманих працівників.

Для прогнозу обсягів тіньової заробітної плати використовуються різні підходи. За результатами досліджень Інституту соціології НАН України, в Україні щонайменше 4 мільйони людей отримують зарплатню нелегально. Близько 140 мільярдів гривень виплачується в «конвертах» і відповідно не оподатковується, а це означає, що до держбюджету щороку не надходить 50 млрд грн¹¹⁵. За оцінками Державної податкової служби, за рік в Україні виплачується 170 млрд грн зарплати в «конвертах». Це 43% фонду оплати праці 2012 р. Обсяг зарплат в «конвертах» у 2013 р. вже досяг 200 млрд грн¹¹⁶.

¹¹⁴ Економічна активність населення України 2012: [стат. зб.] / відп. за вип. І. В. Сенік. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 204 с.

¹¹⁵ Ангелко І. В. Тіньова зайнятість населення України: причини, наслідки, та шляхи подолання / І. В. Ангелко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 2, т. 1. – С. 69–74.

¹¹⁶ Объем теневой зарплаты в Украине составляет ориентировочно 200 млрд гривен – профсоюзы [Електронний ресурс] // Голос столиці. – 2013. – 19 июля. – Доступний з: http://newsradio.com.ua/rus/2013_07_19/Obem-tenevoj-zarplaty-v-Ukraine-sostavljaet-orientirovochno-200-mlrd-griven-profsojuzi/

За деякими оцінками, сьогодні в тіні перебуває близько половини українських зарплат, через що, за даними ДПА, Україна щорічно втрачає приблизно 10 млрд грн податків.

За самими мінімальними оцінками, 12–15% оплачуваного часу працівника перебуває у «тіні», що, з одного боку, дозволяє збільшити заробітну плату працівникам (певним категоріям) у середньому на 13,2%, але з іншого – скорочує кошти на їх майбутні пенсії, соціальні виплати тощо.

Ключовим соціально-економічним процесом, що стимулює високий рівень бідності, є значний *рівень соціально-економічної нерівності*. Диференціація в оплаті праці – між галузями, регіонами, різними професійними групами населення, – що різко зросла за останні роки, свідчить не просто про відрив ціни робочої сили від її вартості, але й про деградацію трудового потенціалу тих галузей економіки, де праця оплачується на рівні й нижче прожиткового мінімуму працездатного населення. Найбільше це стосується регіональної бідності, яка тісно зв'язана із проблемами територіальної структури національної економіки. Недарма кажуть, що бідність у нас має регіональний характер.

Важливе значення для регулювання ринку праці має обґрунтована міжсекторальна диференціація заробітної плати. На рис. 4.15 наочно видно ті види діяльності, в яких розмір заробітної плати перевищує аналогічний показник в середньому по країні: це традиційно фінансова діяльність, операції у сфері нерухомості та майна, найменшими показниками характеризується сільське господарство, бюджетні галузі.

Однак міжгалузеві співвідношення зарплат були і залишаються незадовільними. Це дає підстави стверджувати, що рівень заробітної плати в Україні значною мірою визначається приналежністю до визначеної сфери економічної діяльності, а не формується, як це повинно бути, під впливом визначених світовою практикою зарплатоутворюючих факторів, якими є кількість, якість і результати праці.

Основний зміст політики щодо подолання соціальних диспропорцій ринку праці має зводитися до створення необхідних умов підвищення кожним працівником свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу та ділової активності. Основними механізмами в цьому напрямі можуть стати:

- зміна пріоритетів державної соціальної політики з виключно підтримки соціально вразливих верств населення на пріоритетність забезпечення умов для реалізації трудового потенціалу бідного населення, що має активну життєву позицію (мотивація до праці, виражені цінності праці, потреба в самоактуалізації);

- здійснення деталізованого дослідження тих механізмів ринку праці, які сприяють виникненню бідності працюючих та визначення ризиків для працездатного населення щодо настання бідності. Виявлення сегментів ринку праці, де найбільша концентрація працюючих бідних;

- усіяка підтримка середнього класу як головного актора цивілізованого ринку праці, здатного узяти на себе відповідальність за власне майбутнє і вмотивованого до підвищення життєвого рівня;

- створення умов для легалізації доходів населення: нагляд за діяльністю роботодавців з точки зору приймання і звільнення найманих працівників і оплати їх праці;

- розвиток програм підтримки малого бізнесу, за рахунок якого можуть бути створені нові, якісні робочі місця. Створення в країні сприятливого ділового середовища;

- перегляд методології формування прожиткового мінімуму та впровадження у практику для використання у соціальній стандартизації бюджетів більш високо рівня (мінімального споживчого бюджету, відтворювального бюджету).

Посилення впливу держави на оплату праці в малому та середньому бізнесі. Йдеться передусім про усунення нелегальної зайнятості, більш жорсткий контроль та відповідальність при порушенні законодавства з питань найму та мінімальних розмірів оплати праці.

Диференціація заробітної плати за видами економічної діяльності в 2014 р. 4.15

РИСУНОК

Джерело: за даними Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukrstat.gov.ua/>